

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «CİNAYƏT HÜQUQU»

FƏNN: «MALİYYƏ HÜQUQU»

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 12.

«Dövlət krediti və sığorta fəaliyyətinin tənziminin hüquqi əsasları»

Tərtib etdi:

«Cinayət hüququ» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

İmrəli Məmmədli

«Cinayət hüququ» kafedrasının müəllimi,
polis mayoru

Şamxal Kərimov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilmişdir.

Protokol № ____ «__» _____ 2017-ci il

BAKI – 2017

Mövzu № 12. “Dövlət krediti və sığorta fəaliyyətinin tənziminin hüquqi əsasları”

P L A N:

Giriş

1. Kreditin anlayışı və növləri.
2. Dövlət kreditinin anlayışı, mahiyyəti və formaları.
3. Sığortanın anlayışı, funksiyaları və formaları.
4. Sığorta işinin hüquqi əsasları.

Nəticə

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. «Qanun» nəşriyyatı. Bakı, 2017
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı. Bakı, 2017
3. “Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 05.10.1999-cu il tarixli Qanunu
4. “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının 18 fevral 1997-ci il tarixli Qanunu.
5. “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24.06.2011-ci il tarixli Qanunu.
6. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikası 29.12.2006-cı il tarixli Qanunu
7. “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28.10.1999-cu il tarixli Qanunu
8. Saleh Məmmədov. «Maliyyə» Dərslik. «Azər nəşr». Bakı, 1997.
9. Mirzəyeva Afət. «Azərbaycan Respublikasının maliyyə hüququ». Dərslik. Qanun. Bakı. 2008.
10. Ağanemət Ağayev. «Dövlət borcu və onun idarə edilməsi». Bakı, 2002.
11. Xudiyev N.N. «Sığorta işi». Bakı, 2003
12. Dövlət borcu haqqında Azərbaycan Respublikasının 22.05.2007–ci il tarixli Qanunu. Bakı, 2014
13. Sosial sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının 18.02.2007-ci il Qanunu. Bakı, 2015
14. Sığorta fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının 25,12,2007-ci il Qanunu. Bakı, 2014
15. Kərimov A. «Sığorta» (sığortaçıların stolüstü kitabı). Bakı, 2003.
16. Финансовое право». Учебник /Отв. ред. Н.Н.Химичева. Юрист, Москва, 2010.
17. Алкринский А.Л. «Правовое регулирование страховой деятельности в России». Москва, 2004.

Süal 1. Kreditin anlayışı və növləri

Əvvəlcə kredit sözünün mənasını dəqiqləşdirməyə çalışaq. Belə ki, bu söz latınca «credo» sözündən olub, «etibar etmək», «inanmaq» mənasını bildirir. Bununla bərabər, ədəbiyyatlarda kredit sözünün latınca «creditum» sözündən olub, «borc» mənasını ifadə etməsi barədə də fikirlər irəli sürülür. Hələ qədim Roma hüququ dövründə bu anlayışdan istifadə edilirdi. Belə ki, «mutuum» (borc) kreditin formalarından biri sayılırdı. Klassik Roma hüquqşünası Pavel göstərirdi ki, creditum mutuumdan cinsin növdən fərlənməsi kimi fərqlənir. Creditum münasibətləri həm də fərdi əlamətləri ilə müəyyən edilən əşyaların verilməsindən yaranırdı. Belə ki, əşyanı, məsələn, saxlamaq və ya istifadə üçün alan şəxs həmin əşyanın özünü qaytarmağa borclu idi. Mutuum isə creditumun bir növü olub, çəki, say və ölçü ilə müəyyən edilən əşyalara, xüsusən də pula aid idi.

Kredit münasibətləri maliyyə hüququnun predmeti olmaqla yanaşı, həm də iqtisadi anlayışdır. Bu anlayışla ayrı-ayrı şəxslər, hüquqi şəxslər, dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərin bir forması əhatə olunur. Kredit natura və ya pul şəklində dəyəri olan, qaytarılmaq şərti ilə və adətən faizi ödənilməklə verilən borcdur. Kredit pul vəsaitinin hərəkət forması olub, onun yenidən bölgüsü prosesində yaranan iqtisadi münasibətləri ifadə edir:

Pulun meydana gəlməsindən sonra kredit münasibətlərinin yaranması iqtisadi münasibətlər sisteminin daha da inkişafına səbəb oldu. Bəşəriyyətin bütün dövrlərində maliyyə resursları iqtisadi subyektlər arasında qeyri-bərabər bölünmüşdür. Belə ki, bir qism insanların, müəssisələrin və ya dövlətin sərəncamında sərbəst vəsait toplanır, digər subyektlər isə bu vəsaitlərin qıtlığı ilə qarşılaşır. Kredit münasibətləri bu iki qütb arasında körpü rolunu oynayaraq, sərbəst pul vəsaitlərinin, eləcə də mal və xidmətlərin bölgüsünü həyata keçirir. Kredit münasibətlərində yaranan bu bölgü kreditin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq müvəqqəti xarakter daşıyır.

Beləliklə, kredit - özünəməxsus prinsiplər əsasında, o cümlədən, qaytarılmaq, müddətlilik, təminatlılıq və ödəndiricilik şərti ilə verilən borcdur.

Kredit münasibətlərinin meydana gəlməsinin və inkişafının konkret əsası vəsaitin dövriyyəsi və təkrar dövriyyəsidir.

Tez-tez kredit, pul kimi xarakterizə olunur. Hazırda bu fikirlərin də öz əsası vardır. Belə ki, müasir şəraitdə borc daha çox pul formasında təklif edilməkdədir. Lakin bütün bunlarla yanaşı pul və kredit nəinki, müxtəlif anlayışlar, həm də fərqli münasibətlərdir.

Kredit və pul münasibətlərini fərqləndirən birinci cəhət bu münasibətlərin iştirakçılarından fərqlənir. Pul satıcı və ya pul verən ilə onu alan arasındakı münasibətlərin nəticəsində yaranan ümumi ekvivalentdir. Əmtəə və ya xidmət satıcıdan alıcıya, pul isə alıcıdan satıcıya keçməklə dəyər formasıdır. Kredit münasibətlərində isə başqa subyektlər, konkret olaraq kreditor və borc alan çıxış edir. Bu münasibətlərdə formalaşan dəyər subyektlərin ilkin görünüşündə deyil, daha sonralar meydana çıxır. Belə ki, əvvəlcə kreditordan borc alana, müəyyən razılaşıdırılmış müddətdən sonra isə borclu subyektdən əvvəlki sahibinə qayıdır.

Kredit və pulun ikinci fərqli cəhəti bu və ya digər mal və xidmətlər üçün ödənişin müddətindədir. Bu halda həm pul, həm də kredit ödəniş vasitəsi kimi çıxış edir. Belə ki, əmtəə-pul münasibətlərində ödəniş dəyəri eyni zamanda, dərhal, kredit münasibətlərində isə müəyyən müddətdən sonra həyata keçirilir.

Yuxarıda sadaladığımız fərqli cəhətlərin ən əsası etibar məsələsidir. Belə ki, istənilən mal və xidmət tələbi ilə qarşılaşan hər hansı bir subyekt lazımı səviyyədə pul təklif edərək ehtiyacını ödəyəcəkdir. Lakin kreditin dəyərini, yəni faizini ödəyə bilən şəxs kredit bazarında kredit əldə edə bilməyəcəkdir. Çünki, bütün bunlarla yanaşı daha bir şey – etibar olmalıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi kreditin şərtlərindən biri də müddətlilikdir. Müddətinə görə kreditlər 3 növə bölünür: qısamüddətli, ortamüddətli, uzunmüddətli.

Qısamüddətli kreditlər 1 ilə kimi, ortamüddətli kreditlər 1 ildən 5 ilə kimi, uzunmüddətli kreditlər isə 5 ildən çox müddəti əhatə edir.

Qanunvericilikdə və ədəbiyyatda kreditin müxtəlif növləri (formaları) göstərilir. Bu növlər arasında dövlət krediti, bank krediti, kommersiya krediti, ipoteka krediti, ixracat krediti, stend-bay krediti və digər kredit növləri fərqləndirilir.

Dövlət krediti barədə növbəti sualda ətraflı danışacağımızı nəzərə alaraq, bu sualda dövlət kreditini analiz etmirik. İndi isə qısa da olsa, kreditin digər növlərini izah etməyə çalışaq.

Bank krediti. Bu, banklar, xüsusi kredit-maliyyə təşkilatları tərəfindən fəaliyyət göstərən sahibkarlara, müəssisələrə və təşkilatlara pul borcu formasında verilən kreditdir.

Kommersiya krediti. Bu kreditə əsasən, bir tərəf digər tərəfə hər hansı bir vəzifənin - pul ödəmək, iş görmək və ya xidmət göstərmək vəzifəsinin icrasını ya təxirə salır və möhlət verir, ya da ki, bu vəzifələrin hissə-hissə icra edilməsinə razılıq verir.

İpoteka krediti. Bu, daşınmaz əmlakı girov qoymaq şərti ilə uzun müddətə verilən kreditdir.

İxracat krediti ixracı stimullaşdırma vasitəsidir. Bu kredit malların satılmasını və başqa xidmətləri maliyyələşdirmək məqsədilə xarici alıcılara və ya onların banklarına verilən kreditdir.

Stand-bay kredit. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvü olan ölkələrə verilir. Kreditin müddəti 1 ildir. Bu müddət istisna hallarda 3 ilə qədər də nəzərdə tutula bilər. Stend-bay krediti BVF ilə razılaşdırılmış müəyyən məqsədlər üçün alınır. Kredit münasibətləri stend-bay müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilir. Bu müqaviləyə əsasən BVF üzvü olan ölkələr BVF-dan qabaqcadan müəyyən edilmiş məbləğ həcmində və şərtləşdirilmiş müddət ərzində avtomatik olaraq və istənilən vaxtda milli valyutaya dəyişməklə valyuta ala bilər.

Beləliklə, pulun və maddi vəsaitin qaytarılmaq və bir qayda olaraq faizi ödənilmək şərti ilə müvəqqəti istifadəyə verilməsi prosesində əmələ gələn iqtisadi münasibətlər smisteminə kredit deyilir. Kredit qaytarılmaq və faizi ödənilmək şərti ilə pul və ya əmtəə formasında verilən borca deyilir.

Kreditə arxalanmadan fermer təsərrüfatının kiçik biznes müəssisələrinin sürətlə və sivil qaydada təşəkkül tapmasını, ölkə ərazisində və xarici aləmdə sahibkarlıq fəaliyyətinin digər formalarının tətbiqini təmin etmək mümkün deyil.

Sual 2. Dövlət kreditinin anlayışı, mahiyyəti və formaları

Əvvəlki sualda qeyd olundu ki, kreditin bir sıra növləri var. Bu növlər içərisində dövlət krediti əsas və aparıcı yer tutur. İlk öncə dövlət kreditinə anlayış verməyə çalışaq. Bir çox ədəbiyyatlarda dövlət kreditinin anlayışına iki aspektdən yanaşılır. Bunlar iqtisadi və hüquqi aspektlərdir. İqtisadi aspektdə dövlət krediti, kredit münasibətlərinin bazisi, əsası kimi çıxış edir. Hüquqi aspektdə dövlət krediti dedikdə isə, hüquqi və fiziki şəxslərin pul vasitələrindən dövlətin müvəqqəti istifadə etməsi ilə əlaqədar münasibətlər başa düşülür. Bu münasibətlərdə dövlət borclu qismində çıxış edir və beləliklə də dövlətin daxili borcu yaranmış olur.

Hər şeydən öncə qeyd etmək lazımdır ki, dövlət krediti əmtəə və ya pul vəsaitlərinin müvəqqəti, qarışılıqlı hərəkətini təşkil edir. Dövlət krediti vasitəsilə sərbəst pul vəsaitləri ona ehtiyacı yaranan sübyektlərə – dövlətə və ya fiziki və hüquqi şəxslərə istiqamətlənərək onların bu və ya digər ehtiyaclarını ödəyir.

Beləliklə, dövlət krediti–dövlət hakimiyyəti orqanları və idarələri timsalında dövlətlə və hüquqi və fiziki şəxslər arasında, dövlətin kreditor, borc və zəmanətçi kimi iştirak etdiyi münasibətlərin məcmusudur.

Bəs dövlət kreditinin mahiyyətinə necə aydınlıq gətirmək olar? Bu suala cavab verməmişdən öncə «mahiyət» anlamının üzərində dayanaq. Belə ki, hər hansı bir obyektin və ya məfhumun mahiyyəti onun daxili aləmini xarakterizə

edir. Beləliklə, mahiyyət anlamına obyektiv təbiəti, meydana gəlmə xüsusiyyəti daxildir.

Geniş mənada dövlət kreditinin təbiəti onun müxtəlif növlərində deyil, bütün formalarının daxil olduğu kredit münasibətlərində əks olunur. Dövlət kreditinin təbiətinə təkcə onun mahiyyəti yox, eyni zamanda mövcud olma forması da daxildir.

Dövlət kreditinin mahiyyətini izah etmək üçün aşağıdakı metodoloji prinsiplərdən istifadə etmək lazımdır:

- dövlət kreditinin bütün müxtəlifliyi, onun formalarından asılı olmayaraq mahiyyətini əks etdirir. Məsələn, dövlət krediti uzun və qısa müddətli ehtiyaclara yönələ bilər, eyni zamanda o, daxili və ya xarici münasibətlər yarada bilər, yaxud əmtəə, ya da pul formasında ola bilər. Bütün bu müxtəliflikdən asılı olmayaraq dövlət krediti özünün ümumi xarakteristikasına malikdir;

- dövlət kreditinin, mahiyyəti kredit münasibətlərinin bütövlüyünü əks etdirir. Əgər hər hansı bir kredit müqaviləsində borc alan vəsaiti qaytarmırsa, bu, o demək deyildir ki, dövlət kreditinin bir kredit forması kimi əsas şərtlərindən biri olan qaytarılmaq prinsipi öz məcburiliyini itirir. Deməli, dövlət krediti hər hansı bir kredit müqaviləsində öz şərtlərindən birini itirsə də, o, öz tamlığını və mahiyyətini qoruyub saxlayır;

- dövlət kreditinin mahiyyətini təhlil etdikdə onun tam mənasını özündə əks etdirən konkret xarakterik incəliklərini açmaq tələb olunur. Bunun üçün də dövlət kreditinin strukturuna toxunmaq ilkin zərurətə çevrilir.

Dövlət kreditinin strukturu hər şeydən öncə dəyişməz və sabitdir. Tədqiqat obyektini kimi dövlət krediti biri-biri ilə qarışılıqlı əlaqədə olan elementlərdən ibarətdir. Bu elementlər dövlət kreditindəki münasibətləri əhatə edən subyektlərdir. Növündən və vaxtından asılı olaraq bu subyektlər bir-birindən müxtəlif məsafədə və istiqamətdə yerləşə bilərlər. Ancaq bu hallarda subyektlərin qarışılıqlı asılılığı həmişə dəyişməz qalır. Dövlət krediti

münasibətlərində subyekt kimi daima kreditor və borclu, bəzən də zəmanətçi çıxış edir.

Bir çox hallarda kredit münasibətləri əmtəə bazarında meydana gəlir. Əmtəə alqı-satqısı prosesi həmişə eyni zamanda baş verə bilmir. Belə ki, alıcı bir zaman aldığıının dəyərini həmin andaca ödəmək iqtidarında olmur, beləliklə ödəniş müəyyən vaxtdan sonra baş tutur. Bu formada yaranan alqı-satqı posesində artıq satıcı kreditora, alıcı isə borcluya çevrilir. Bu cür əmtəə formasında olan dövlət krediti zamanı dövlət daha çox zəmanətçi kimi çıxış edir. Dövlət, bir çox beynəlxalq və yerli istehsalçılara zəmanət təqdim etməklə zəruri istehsal vasitələri və s.-ni prioritet sahələrə cəlb edərək, məqsədli iqtisadi siyasət yürüdür.

Dövlət krediti münasibətlərində kreditor - borcu təklif edən subyektdir. Bu halda kreditor kimi həm dövlət, həm də hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edir.

Hər hansı bir subyektin kreditor kimi çıxış etməsi üçün hər şeydən öncə o, əmtəə və ya sərbəst pul vəsaitinə malik olmalıdır. Bu vəsaitlərin mənbəyi kimi həm şəxsi və ya dövlət yığımı, həm digər cəlb olunmuş vəsaitlər, həm də müxtəlif resurslar çıxış edə bilər. Kreditin mənbəyi kimi sərbəst vəsaitlərlə yanaşı realizə olunmamış əmtəələr də yer ala bilər.

Kreditor kimi müxtəlif şəxslər çıxış edirlər ki, sərbəst pul resurslarını dövlətə borc verirlər. Beləliklə, könüllü olaraq kreditora çevrilirlər. Bu halda dövlət borc alan kimi çıxış edir. Ancaq vaxtı çatdıqda vəsait qaytarılmasa, ikinci subyekt, yəni borclu kimi çıxış edən dövlət məcburiyyət qarşısında qalır. **Əgər, digər kreditor formalarında borc alan kreditorun sanksiyaları ilə üzləşirsə, dövlət kreditində borclu olaraq dövlət, kredit münasibətlərinin əsas etibarını itirir.**

Bütün bunlarla yanaşı kreditor daha vacib bir fəaliyyətin əsasını qoyur. Belə ki, müxtəlif hüquqi və fiziki şəxslər kreditor kimi, dövlətin faktiki pul və ya kapital ehtiyacını ödədiyi halda, kreditor kimi çıxış edən hər hansı bir dövlət də lazımi sahələrin kapitallaşdırılmasını həyata keçirir. Beləliklə, kredit bazarına könüllü atılan kreditor ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında bilavasitə iştirak edir.

Borc alan - dövlət krediti münasibətlərində kredit alan və onu qaytarmağa borclu olan tərəfdir.

Borclu və borc alan yaxın, lakin fərqli anlam daşıyır. Hər hansı bir müəssisə və yaxud şəxs vergi, sığorta ödəmələrini və ya kommunal ödənişləri gecikdirə bilər, hərçənd ki, burada heç bir kredit münasibətlərindən söhbət getmir. Bu halda həmin müəssisə və ya şəxs borclu adlanır. Bütün kredit münasibətləri kimi dövlət kreditində də söhbət borcludan yox, borc alandan getməlidir.

Dövlət kreditini digər kredit formalarından fərqləndirən yeganə cəhət onun subyektlərindədir ki, bu da ya kreditor, ya da borc alan kimi dövlətin iştirakını şərtləndirir. Deməli, dövlət kreditində borc alan kimi həm dövlət, həm də müxtəlif hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edə bilər.

Borc alanın kreditordan nisbətən asılı mövqedə durması onun sözügedən münasibətlərdə bir tərəf kimi öz əhəmiyyətliliyini itirməsi demək deyildir. Borc alan olmasa kreditor da mövcud ola bilməz. Borc alanın işi təkə vəsaiti əldə etməklə bitmir, eyni zamanda o, resursları düzgün yerləşdirməli və bu yolla da borclarının öhdəsindən gələ bilməlidir. Bu mənada borc alan – elə bir istehsal qüvvəsidir ki, resursların optimal həddə qəbul edilməsi, onun məqsədli istifadəsi və tam həcmdə geri qaytarılması yalnız ondan asılıdır.

Kreditin bir forması kimi dövlət krediti də özünəməxsus münasibətlərə əsaslanan ayrıca sistem kimi tamlığa və daimiliyə malikdir.

Ümumiyyətlə, kredit münasibətlərində istənilən şəxs və ya müəssisə borc alan kimi çıxış edə bilməz. Bunun üçün kreditin əsas şərtlərindən biri olan təminatlılıq mövcud olmalıdır. Təminatlılıq kimi həmin şəxsin və ya müəssisənin mülkiyyətində olan sərbəst resurslar və ya əmlakı qəbul olunur. Bundan başqa, kreditorun borc alana olan etibarı da təminat rolunu oynaya bilər.

Kreditin yuxarıda qeyd etdiyimiz əsas şərti dövlət krediti münasibətləri üçün də əsasdır. Lakin burada təminat kimi daha çox əmlak və digərləri yox,

etibar çıxış edir. Bunu birbaşa olaraq dövlətin borc alan kimi iştirak etdiyi kredit münasibətlərinə aid etmək olar. İstər ölkədaxili mənbələr, istərsə də beynəlxalq maliyyə qurumları və banklar hər hansı bir dövlətə kredit açdıqda dövlətə inamı və etibarını əsas götürürlər.

dövləğ kreditinin anlayışı və mahiyyəti barədə məlumat verdikdən sonra, dövlət kreditinin formaları üzərində dayanmaq istərdik. Belə ki, dövlət kreditinin aşağıdakı formaları fərqləndirilir: dövlət kreditor kimi, dövlət borc alan kimi, dövlət zəmanəçi kimi.

Dövlət–kreditor kimi. Məlum olduğu kimi bütün kredit sövdələşmələrinin iki əsas subyekti vardır: kreditor və borc alan. Ümumi kredit münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi dövlət krediti də bu iki subyektin qarşılıqlı münasibətlərində meydana çıxır. Tərifdən göründüyü kimi, kredit münasibətləri o zaman dövlət kreditinə çevrilmiş olur ki, bu münasibətlərin subyektlərindən biri kimi dövlət çıxış edir. Bu zaman dövlət kreditor, borc alan, yaxud zəmanətçiyə çevrilir. Beləliklə, dövlət kreditinin formalarından biri dövlətin kreditor olduğu münasibətlərdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox ədəbiyyatlarda kreditin bir forması kimi dövlət kreditinə yalnız dövlətin kreditor qismində iştirak etdiyi münasibətlər kimi baxılır. Lakin, əslində bu münasibətlər dövlət kreditinin bir forması kimi qiymətləndirilməlidir.

Dövlət kredit münasibətlərinin ilkin yaranma səbəbi dövlətin bu və ya digər maraqlarıdır. Dövlət kreditor kimi çıxış etdiyi münasibətlərdə dövlət maraqlarına kreditor prizmasından baxılır. Bütün cəhətlərinə görə digər münasibətlərdən fərqli mövqedə duran dövlət krediti öz müxtəlifliyini bu istiqamətdə də göstərmiş olur. Əgər digər kredit formalarında kreditorun maraqları mənfəət əldə etməklə məhdudlaşarsa, dövlət kreditində isə kreditor olan dövlətin maraqları daha genişdir.

Dövlətin təqdim etdiyi kreditlər yüngül şərtləri ilə seçilir. Kreditin əsas şərtlərindən biri olan təminatlılıq prinsipi daha yüngül xarakter daşıyır. Bir çox hallarda bu kreditlər üçün dövlət təminat tələb etmir.

Dövlət tərəfindən verilən kreditləri digər kredit münasibətlərindən fərqləndirilən daha bir cəhət kredit faizidir. Bir qayda olaraq bu kreditlər aşağı faizləri ilə seçilir. Digərilərindən fərqli olaraq bu münasibətlərdə kredit faizi kreditorun, yəni dövlətin mənfəətinin ifadəsi deyil, başqa zərurətdən irəli gəlir.

Dövlətin təqdim etdiyi kreditlərin əsas iki mənbəyi vardır:

1. dövlət büdcəsi;
2. cəlb edilmiş xarici kreditlər.

Birinci mənbədən, yəni dövlət büdcəsi hesabına verilmiş kreditlər həm də büdcə krediti adını almışdır. Məlum olduğu kimi dövlət büdcəsi ölkənin baş maliyyə mənbəyidir. Dövlət büdcəsinin xərc istiqamətlərindən biri də iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsidir.

Dövlətin təqdim etdiyi kreditlərin daha bir mənbəyi xarici kreditlərdir. Bu kreditlər dövlət krediti kimi ikili xarakter ilə seçilir. Yəni bunlar, dövlət kreditinin 2 formasında çıxış edir. Birinci halda, dövlət vəsaitləri cəlb edərək borc alan, ikinci halda isə kreditor kimi fəaliyyət göstərir.

Dövlətin kreditor kimi çıxış etdiyi münasibətlərdə borc alan kimi digər dövlətlər də çıxış edə bilər. Burada söhbət iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdən gedir. Belə ki, dünyanın bir çox qüdrətli dövlətləri bəzi iqtisadi proqramların tərkib hissəsi kimi gənc dövlətlərə kreditlər təqdim edir.

Dövlət – borc alan kimi. Dövlət kreditinin digər bir forması dövlətin borc alan kimi çıxış etdiyi münasibətlərdir. Eyni zamanda bu münasibətlər dövlət borcunun bir hissəsini təşkil edir.

Hər bir hüquqi və fiziki şəxs kimi dövlətin də bu və ya digər vaxtlarda sərbəst pul vəsaitinə ehtiyacı yaranır. Bu ehtiyac ən cari xərclərdən də, istehsalın əsas şərtlərindən biri olan kapital qoyuluşuna yaranan tələbdən bə meydana çıxma bilər. İkincisinin, yəni kapital qoyuluşunun iki yolu vardır: investisiya yatırımı və kreditlər. Bu istiqamətə yönəldilən kreditlər də iki mənbədən – daxili və xarici mənbələrdən formalaşır. Bu yöndə beynəlxalq kreditlərin rolu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dövlət beynəlxalq kredit

münasibətlərində borc alan kimi çıxış edərək iqtisadiyyatın kapital ehtiyaclarının ödənilməsi yolunda addımlar atır.

Bundan başqa, dövləti kreditlər cəlb etməyə sövq edən digər bir səbəb dövlət büdcəsindəki gəlir və xərclərin **narazılığdır**. Büdcə gəlirləri dövlətin cari xərclərini bitirə bilmədikdə dövlət bu fərqi borc almaq yolu ilə aradan qaldırır. Bu zaman, o, hər xarici, həm də daxili mənbələrdən kreditlər cəlb edə bilər. Buradan aydın olur ki, dövlətin borc alan kimi çıxış etdiyi münasibətlər kredit məbləğinin mənbəyinə cəlb olunmuş kreditlərə görə aşağıdakılara bölünür:

1. daxili mənbələrdən cəlb olunmuş kreditlər;
2. xarici mənbələrdən cəlb olunmuş kreditlər.

Eyni zamanda qeyd etdiklərimizdən birincisi ölkənin daxili borclarında, ikincisi isə xarici borclarında yer alır.

Daxili və xarici kreditlər bir çox xüsusiyyətlərə görə bir-birindən fərqlənir. Hər şeydən əvvəl bu, həmin müqavilələrin şərtləri ilə bağlıdır. Daxili kredit münasibətlərində kreditor kimi ölkədaxili subyektlər, yəni, hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edir ki, bu halda kredit müddəti qısa, faizi isə nisbətən yüksək olur.

Xarici kreditlərdə isə bir çox beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları güzəştli kreditorlar qismində çıxış edir.

Bu iki məndədən cəlb edilmiş kreditlərin daha bir əsaslı fərqi onların istiqamətindədir. Belə ki, dövlət qiymətli kağızlarını yerləşdirərək sərbəst şəraitlər əldə edən dövlət onları özünün iradəsi ilə istədiyi istiqamətə yönəldirsə, bir çox beynəlxalq kredit münasibətlərində isə bu qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş proqramlar əsasında həyata keçirilir.

Xarici kreditlərdən fərqli olaraq dövlət borcları ölkə iqtisadiyyatı üçün daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki, bu proses əhali və müəssisələrin sərəncamında olan sərbəst vəsaitlərin yenidən səmərəli istifadəsinə səbəb olur.

Dövlət–zəmanətçi kimi. Dövlət kreditinin bu formasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı kredit münasibətlərində borc alan kreditora

təminat əvəzində zəmanət təqdim edir. Bu münasibətlərdə dövlət üçüncü subyekt, yəni zəmanətçi kimi çıxış edir.

Doğrudur, dövlət zəmanəti borc alan kimi çıxış etdiyi kimi kredit formasında da mövcuddur. Lakin dövlət kreditinin qeyd etdiyimiz üçüncü formasının fərqli cəhəti ondadır ki, burada dövlət yalnız və yalnız zəmanətçi olaraq qalır.

Dövlətin zəmanətçi olduğu kredit münasibətləri bir çox cəhətlərinə görə digərilərindən fərqlənir.

Birincisi, bütün digər kredit münasibətlərindən fərqli olaraq burada iki yox, üç subyekt iştirak edir. Eyni zamanda digər kredit münasibətləri iki subyektin, yəni kreditor və borc alanın maraqları üzərində qurulduğu halda, sözügedən kreditlərdə isə zəmanətçi də öz maraqlarını diktə edir.

İkincisi, digər kredit münasibətlərindən fərqli olaraq dövlət zəmanətli kreditlər başqa kredit formaları üzərində yaranır. Belə ki, dövlət kreditinin bu forması o zaman meydana gəlir ki, dövlət hər hansı bir kredit formasını almış münasibətlərə zəmanətçi kimi daxil olsun. Deməli, dövlət kreditinin qeyd etdiyimiz forması eyni zamanda bank krediti ya kommersiya krediti, ya da beynəlxalq kredit formasıdır.

Üçüncüsü, digərlərindən fərqli olaraq bu kredit münasibətlərində əsas cəhətlərdən biri, yəni kredit məbləğinin qaytarılması məsuliyyəti təkcə istifadəçinin - borc alanın deyil, eyni zamanda zəmanətçinin – dövlətin üzərinə düşür. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, borcun qaytarılması üçün məsuliyyət baxımından borc alan və zəmanətçi bir-birindən fərqlənir. Belə ki, bu məsuliyyəti borc alan iki subyekt – kredit və zəmanətçi, zəmanətçi isə yalnız kreditor qarşısında daşıyır.

Dövlət zəmanəti bir qayda olaraq inkişafı ümumi dövlətçilik baxımından daha çox əhəmiyyət kəsb edən müəssisə və təşkilatların aldığı kreditlərə təqdim edilir. Bu yolla dövlət həmin sahələrin vəsaitə olan ehtiyacını ödəyərək, onların fəaliyyətinə yardımçı olur.

Dövlət, həmin müəssisə və təşkilatların alacaqları kreditə zəmanət təqdim etməmişdən öncə onların maliyyə vəziyyəti, vəsaitlərin yönəldiləcəyi sahə ilə yaxından tanış olur.

Vəziyyətin qənaətbəxş olduğu, o cümlədən, borcun qaytarılması inamının yarandığı təqdirdə kreditora dövlət tərəfindən zəmanət təqdim edilir.

Beləliklə, dövlət kreditinin anlayışını, mahiyyətini və formalarını təhlil etməklə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında dövlət kreditinin rolu, onun həm dövlət, həm müəssisə və təşkilatlar, həm də əhali üçün daşdığı əhəmiyyəti ilə ifadə olunur. Belə ki, dövlətin kreditor kimi çıxış etdiyi münasibətlər ölkə iqtisadiyyatının kreditləşdirilməsi, daha vacib sahələrin ucuz kreditlərlə təchiz edilməsi və s. kimi əhəmiyyəti ilə seçilir. Bu zaman qeyd edilən səbəblərdən asılı olaraq ölkədə istehsalın artırılması, yüksək xidmət sferasının yaradılması, müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və s. işlərə nail olunur.

Dövlət kreditinin üçüncü forması ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rola görə digəriləri ilə böyük eynilik təşkil etsə də, burada özünəməxsus cəhətlərini qoruyub saxlayır. Belə ki, kredit münasibətlərində zəmanətçi kimi iştirak edən dövlət, hər şeydən öncə, bu prosesin reallaşdırılmasını sürətləndirir. Nəzərə alsaq ki, dövlət əksər halda, beynəlxalq kredit müqavilələrinə zəmanətlik edir, onda xarici kreditlərin cəlb edilməsi baxımından əvəzsiz rola malik olur.

Sual 3. Sığortanın anlayışı, funksiyaları və formaları

Hər şeydən əvvəl sığorta iqtisadi kateqoriyadır. Odur ki, sığortanın anlayışını verərkən, onun həm iqtisadi, həm də hüquqi aspektlərinə diqqət yetirmək zəruridir. Qısa da olsa, iqtisadi kateqoriya kimi müasir anlayışda sığortanın yaranma tarixinə nəzər salmaq. Belə ki, bu tarix XVII əsrə gedib çıxır. İngiltərəni haqlı olaraq ilk sığorta işinin əsasını qoyan ölkə hesab edirlər. Edverd Lloyd məxsus olan London qəhvəxanasında ilk dəfə olaraq sığorta işinin başlanğıcı qoyuldu. Bu qəhvəxanada öz mallarını gəmi ilə uzaq ölkələrə

göndərən tacirlər görüşürdülər. Tacirlər öz mallarını göndərdikləri gəmilərin çoxusu heç vaxt bir daha qayıtmırdı. Bununla onlar zərərə düşürdülər. Qəhvəxanada yığışan tacirlər görüş zamanı gəminin məhv olması və itməsi nəticəsində gəmini ekspedisiyaya hazırlayan şəxsin düşdüyü zərəri ödəməklə onun düçar olduğu ağır və çətin vəziyyətdən çıxmasına kömək etməyi qərara alırdılar. Bunun üçün onlar xüsusi fond yaratmağı qərara aldılar.

Bəzi ədəbiyyatlarda bugünkü mənada sığortaya hələ XIV əsrdən rast gəlinəndi söyənilir.

Yuxarıda göstərilən fond ekspedisiya ilə göndərilən malların dəyərindən müəyyən məbləğdə ayırmaların hesabına yaradılırdı. Həmin fondan çətin vəziyyətə düşən tacirlərə kömək edilirdi. Beləliklə, ictimai zəruri faydalı fəaliyyət növü olan sığorta işinin başlanğıcı qoyuldu. İqtisadi kateqoriya kimi sığortanın meydana gəlməsi bu şərtlə bağlıdır.

Sığorta insanın həyatı və onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə risklə bağlı olaraq yaranmışdır. Belə ki, insanın həyata keçirdiyi təsərrüfat–istehsal fəaliyyəti həmişə riskə məruz qalır. Bu fəaliyyət prosesinə təbii fəlakətdən (zəlzələ, tufan, qasırğa və s.), qəza hadisələrindən (nəqliyyat qəzaları və s.) yaranan müxtəlif çoxsaylı təsadüfi hallar, necə deyərlər, «yol yoldaşı» olur. Həmin hallar istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti iştirakçılarının iradəsindən asılı olmur və onları qabaqcadan konkret olaraq görmək qeyri mümkündür. Cəmiyyət bu kimi təsadüfi halları qabaqcadan və əvvəlcədən görüb, onun xoşagəlməz, arzuolunmaz və dağıdıcı xarakterli nəticələrini aradan qaldırmaq imkanına malik deyildir. Lakin mümkün olan əmlak itkisini azaltmaq, iqtisadi-təsərrüfat proseslərinin normal məcraya düşməsinə bərpa etmək, vurulan zərərin yerini doldurmaq üçün cəmiyyətin kifayət qədər zəruri resursları olur. Bu məqsədlə ayrıca maddi və ya pul resursları yaradılır ki, bu, sığorta fondu adlanır. Deməli, sığorta əmlak itkisinin əvəzini ödəmək və yerini doldurmaq üçün istifadə edilən iqtisadi mahiyyəti olan vəsitədir. O, dünya iqtisadiyyatının dəyərlərindən biridir.

Sığorta iqtisadi təbiətə malik olan anlayışdır. İqtisadi kateqoriya olan sığorta iqtisadi mexanizm kimi çıxış edir ki, bu mexanizm müəyyən bir şəxsin düşdüyü zərərin çoxsaylı şəxslər tərəfindən bölüşdürülməsi ideyası və prinsipinə əsaslanır. Əmlak (maddi) itkisi əmələ gəldikdə onu kompensasiya etmək məqsədi ilə çoxsaylı şəxslərin verdiyi pul vəsaiti (haqq) hesabına sığorta fondu yaradılır. Sığorta insanların düşdükləri zərəri onların birlikdə ödəmək ehtiyacından yaranmışdır. Belə ki, insanların düçar olduqları maddi itkilərin öhdəsindən təkbaşına gəlməsi çox vaxt mümkün olmur.

Sığorta pul fondunun yaradılması və bölüşdürülməsi sığorta münasibətlərinin formasıdır. Bu münasibətlər iqtisadiyyatın subyektləri tərəfindən pul vasitələrinin (haqlarının) sığorta fonduna akkumulyasiya edilməsi (yığılması) və bölüşdürülməsi prosesində yaranır.

Sığorta fondu sığortanın maddi əsasını təşkil edir. Öz yaranma mənbəyinə görə bu fond qeyri-mərkəzləşdirilmiş xarakterə malikdir. Belə ki, pul vasitələrini ayrı-ayrı subyektlər verirlər. Lakin, xüsusi sığorta təşkilatı tərəfindən idarə olunduqda, bu fond mərkəzləşdirilmiş fonda çevrilir. Bu fondun əsas təyinatı onun yaradılmasında iştirak edən şəxslərin düşdüyü zərəri, əmlak itkisini ödəməkdən ibarətdir. Sığorta fondu təşkilat tərəfindən idarə olunur.

Beləliklə, iqtisadi kateqoriya kimi sığorta dedikdə, iqtisadi münasibətlərin elə bir sistemi başa düşülür ki, bununla sığorta hadisəsi baş verdikdə fiziki və hüquqi şəxslərin (sığortalıların) verdikləri sığorta haqqı əsasında yaradılan pul vəsaitləri fondlarından (sığorta fondundan) ayrılan vəsaitin hesabına həmin əmlak və əmlak mənayələri müdafiə olunur.

Qeyd olduğu kimi, sığorta iqtisadi kateqoriya olmaqla bərabər, həm də hüquqi kateqoriyadır. Belə ki, sığorta maliyyə fəaliyyəti növlərinə aid edilən fəaliyyətdir. O, bilavasitə maliyyə fəaliyyəti subyektinin vacib elementi kimi çıxış edir.

Beləliklə, sığortanın anlayışına hüquqi aspektdən yanaşdıqda sığorta hüququ institutu dedikdə, şəxslərin düşdüyü zərərin sığorta haqqı hesabına

yaradılan pul vəsaiti fondlarından ödənilməsi yolu ilə onların əmlakının və əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür.

Yuxarıda göstəriləyi kimi həm də iqtisadi anlayış olan sığorta maliyyə kateqoriyasının tərkib hissəsidir. Bununla yanaşı, maliyyə ümumilikdə gəlirin və yığımların bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədardırsa, onda sığorta ancaq yenidən bölgü münasibətlərini əhatə edir. Həm iqtisadi, həm də hüquqi anlayış olan sığortanın özünəməxsusluğunu xarakterizə edən aşağıdakı mahiyyət əlamətlərini göstərmək olar:

1. sığortalama zamanı pulun yenidən bölgüsü münasibətləri meydana çıxır ki, bu da kənar, gözlənilməz və güclü hadisələrin mövcudluğu ilə şərtlənir. Bu hadisələrin nəticəsində milli iqtisadiyyata və əhaliyə maddi və digər zərər dəyir;

2. sığorta zamanı sığorta iştirakçıları arasında dəymiş zərərin aradan qaldırılması həyata keçirilir. Sığorta iştirakçıları dedikdə, sığorta olunanlarla sığorta edənlər başa düşülür. Bu cür yenidən bölgü münasibətləri, bir qayda olaraq bütün təsərrüfatı və bütün ölkə ərazisini deyil, ictimai həyatın müəyyən hissələrini əhatə edən zərərin təsadüfi xarakter daşması ilə şərtlənir;

3. sığorta zərərlərin ərazi vahidləri arasındakı həm də vaxtında bölüşdürülməsini təmin edir. Bu zaman bir il ərzində sığorta fondunun vəsaitlərinin səmərəli ərazi bölgüsü üçün böyük ərazi və kifayət qədər sığorta obyektinin olması lazımdır. Zərərlərin vaxtında aradan qaldırılması fəvqəladə halların təsadüfi xarakteri ilə əlaqədardır. Çünki belə fəvqəladə halər hər il baş vermir və onların baş verməsinin dəqiq vaxtı məlum deyildir;

4. zərərin qapalı şəkildə aradan qaldırılması sığorta fondunda səfərbərliyə alınmış vəsaitlərin bilavasitə geri qaldırılmasını şərtləndirir. Hər bir sığorta səfərbərliyə alınmış vəsaitlərin bilavasitə geri qaytarılmasını şərtləndirir. Hər bir sığorta olunanın sığorta fondunda ayırdığı sığorta ödənişlərinin ancaq bir məqsədi var ki, o da müəyyən ərazidə və müəyyən vaxt

müddətində zərərin həqiqi məbləğinin ödənilməsidir. Ona görə də sığorta ödənişlərinin məbləği dəymiş zərərin ödənilməsi formasında geri qaytarılır.

Beləliklə, sığorta bütövlükdə təsərrüfat sübyektlərinin üzvləşdikləri müəyyən hallarla əlaqədar olaraq subyektlərin gəlirlərində baş verən itkilərin və mümkün zərərin aradan qaldırılması və ödənilməsi məqsədilə, pul ayırmaları hesabına formalaşdırılan sığorta fondu üzrə iştirakçılar arasında meydana gələn yenidən bölgü münasibətlərinin məcmusudur.

Sığortanın mahiyyəti, onun ictimai məqsədlərinə ifadə olunan funksiyalarında daha da açılır. Funksiyalar sığortanın maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verən təzahür əlamətləridir. Maliyyə anlayışı öz mahiyyətini hər şeydən əvvəl bölgü funksiyası vasitəsilə ifadə edir. Bu funksiya özünü sığortanın funksiyalarında da göstərir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- risk funksiyası;
- xəbərdarlıq funksiyası;
- yığım funksiyası;
- nəzarət funksiyası.

Əsas funksiya kimi risk funksiyası çıxış edir. Belə ki, zərər həmişə meydana çıxma bilər və hətta hər il təkrar oluna bilər. Sığortanın qarşısında qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq sığortaçı təşkilat zərərçəkmiş təsərrüfat subyektlərinə pul yardımını göstərməlidir. Bu çərçivədə fəaliyyət göstərən sığorta riski funksiyası yenidən bölgü münasibətlərini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında yenidən bölgüsü, təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçıları arasında aparılır. Yenidən bölgü münasibətləri sığortanın mahiyyətini əks etdirməklə yanaşı, sığortanın risk funksiyasının həyata keçirilməsində əsas rol oynayır.

Sığortanın xəbərdarlıq funksiyası əsasən sığorta fondunun vəsaitlərinin müəyyən hissəsi hesabına sığorta risklərinin azaldılması tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənir. Xəbərdarlıq və ya qabaqcadan xəbər vermə funksiyası, əhalinin və ya təsərrüfai sübyektlərinin öz mümkün

itkilərinin nəticələrini aradan qaldırmağa çağırış olmaqla bütün əmlakın, fəaliyyətin, həyatın və s. sığortalanmasını ifadə edir. Yəni, sığorta ehtimal olunan itkilərin zərərsizləşdirilməsidir. Sığortaya görə ayrımlar sığorta fonduna cəlb olunduğu üçün sığorta həm də yüqüm funksiyasını həyata keçirir. Sığortanın köməyi ilə xeyli miqdarda pul vəsaitinin toplanmasının maliyyə siyasəti baxımından çox böyük əhəmiyyəti var.

Sığortanın başqa bir funksiyası olan nəzarət funksiyası yuxarıda göstərilən üç funksiyanın nəticəsi kimi çıxış edir və konkret sığorta münasibətləri zamanı həmin funksiyalarla birlikdə meydana çıxır. Nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Sığorta nəzarətinin qanunvericilik sənədləri əsasında həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Sığorta məcburi və könüllü formalarda həyata keçirilə bilər. Sığortanın məcburi forması sığortaçını müdafiə edir. Ona görə də sosial sığorta, hərbi xidmətçilərin sığortası və digər bir neçə sığorta forması ölkədə məcburi sığortadır. Hər bir ölkədə məcburi sığorta obyektləri müxtəlifdir.

Məcburi sığortada aşağıdakı prinsiplər fərqləndirilir.

1. sığorta olunanlar tərəfindən sığorta ödənişlərinin məcburiliyi qanunla təsbit edilir;

2. qanunla göstərilmiş obyektlərin məcburi sığortasının bütünlüklə əhatə olunması;

3. sığortaçının sığortalanmış əmlakdan istifadə etdiyi bütün müddət ərzində məcburi sığorta qüvvədədir.

Könüllü sığorta könüllülük əsasında və qanun çərçivəsində həyata keçirilir. Bu sığorta obyektlərin müəyyən hissəsini əhatə edir və zaman məhdudiyyətləri də mövcuddur.

Sual 4. Sığorta işinin hüquqi əsasları

Sığorta işinin hüquqi əsasları dedikdə, sığorta işini və sığorta fəaliyyətini tənzimləyən normativ–hüquqi aktların dairəsi başa düşülür. Bura ümumi ictimai

münasibətləri tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından başlayaraq, Nazirlər Kabinetinin ayrı-ayrı qərarlarını daxil etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası bütün sahələrdə olduğu kimi bu sahəyə də aid olan ümumi ictimai münasibətləri tənzimləyir. Belə ki, Konstitusiyanın 59-cu maddəsinə görə, hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər. Sığorta işi maliyyə hüququnun nizama saldığı ictimai münasibət olmaqla yanaşı, həm də iqtisadi fəaliyyətin bir növüdür.

Sığorta işinin ən əsas hüquqi əsaslarından biri, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsidir. Belə ki, sığorta münasibətləri sahəsində hüquqi tənzimləməni MM-nin 50-ci fəslinə daxil olan normalar təşkil edir. Burada sığorta münasibətlərinin qaydaya salınması üçün kifayət qədər xeyli hüquqi normalar ayrılmışdır. Məcəllədə sığortanın belə geniş təfəsilatı ilə tənzimlənməsi yeni haldır. Köhnə 1964-cü il MM-də sığortanın hüquqi nizama salınmasına cəmi beş maddə həsr edilmişdi. Bu onunla izah edilirdi ki, dövlət mülkiyyətinin hakim və üstün rola malik olduğu bir şəraitdə iqtisadiyyat mərkəzləşdirilmiş inzibati-amirlik metodları ilə idarə olunurdu və belə halda sığortanın əhəmiyyəti bir o qədər də böyük deyildi. Eyni zamanda sığorta fəaliyyəti üzərində dövlət inhisarı mövcud olduğu bir şəraitdə sığorta əsasən Maliyyə Nazirliyinin və Dövlət Sığorta Komitəsinin normativ aktları ilə tənzimlənirdi. Özü də bu normaların çoxusu imperativ xarakterə malik idi.

Yeni MM-də sığorta sahəsində münasibətlərin tənzimində onun rolu artırılmışdır. İmperativ normalara münasibətdə dispoziitiv normaların çəkisi xeyli çoxalmışdır. Yeni MM-də nəzərdə tutulan dispoziitiv normalar sığorta bazarının genişlənməsinə, sığorta mühafizəsinin artırılmasına, ümumiyyətlə, sığorta işinin geniş vüsət almasına kömək etməlidir.

Sığorta işinin təşkili fəslində göstərilir ki, siyasi partiyalar, ictimai-siyasi təşkilatlar, ictimai fondlar (o cümlədən xeyriyyə cəmiyyətləri) istisna

edilməklə, bir və ya bir neçə hüquqi və ya fiziki şəxs, bilavasitə sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün təşkilati hüquqi formalarda sığortaçıni təsis edə bilərlər. Sığortaçılar müvafiq sığorta növləri üzrə xüsusi razılıq aldıqdan sonra fəaliyyətə başlaya bilərlər.

Qanuna görə xarici hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq ancaq birgə sığorta təşkilatlarını yaratmaq hüququ vardır. Azərbaycan Respublikasında xarici sığortaçıların bilavasitə sığortaçı qismində fəaliyyəti qadağandır.

Sığorta sahəsində münasibətlər Azərbaycan Respublikasında «Nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında» 31 may 1996-cı il tarixli Qanunla da tənzimlənir. Bu Qanun nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin üçüncü şəxs qarşısında mülki məsuliyyətinin sığortası sahəsində münasibətləri qaydaya salır, sığorta müqaviləsinin, sığorta haqlarının və ödənişlərinin verilməsi qaydasını müəyyənləşdirir.

Sığorta sahəsində münasibətlər «Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» 20 may 1997-ci il tarixli Qanunla da nizama salınır. Qanun hərbi qulluqçuların həyat və səhhətinin dövlət icbari şəxsi sığortası qaydalarını və şərtlərini müəyyən edir.

Sığorta qanunvericiliyinə daxil olan normativ aktlardan biri «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» 5 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanundur. Bu Qanun məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi güdür. Həmin sənəddə göstərilən kateqoriya şəxslərin həytının və sağlamlığının dövlət icbari şəxsi sığortası qaydaları ifadə olunmuşdur.

Sığorta sahəsində münasibətlər Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə də qaydaya salına bilər. Məsələn, Nazirlər Kabineti özünün 1998-ci il 19 yanvar tarixli 13 nömrəli qərarı ilə «Sığorta fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarını» təsdiq etmişdir. Bu qaydalar sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün xüsusi razılıq verilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Xüsusi orqan olan Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar normativ aktlar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir.

Sığorta sahəsində münasibətlər beynəlxalq müqavilələrlə də tənzimləyə bilər. Bunun üçün vacib və zəruridir ki, Azərbaycan Respublikası həmin müqavilələrə tərəfdar çıxmış olsun.

Beləliklə, sığorta işinin hüquqi əsaslarına dair məsələləri qısa da olsa təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gəlmək olar ki, bu sahənin bütün məsələləri dövlət tərəfindən qəbul olmuş qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Bu sahədə yeni qanunvericilik aktlarının qəbulu isə cəmiyyətdə yarana biləcək yeni sığorta münasibətləri ilə əlaqədardır.

NƏTİCƏ

Dövlət krediti və sığorta işinin hüquqi əsasları barədə fikirlərimizi yekunlaşdıraraq belə qənaətə gələ bilərik ki, maliyyə hüququnun bu sahəsində yaranan ictimai münasibətlər təkcə maliyyə hüququ ilə deyil, həm də hüququn digər sahələri ilə nizama salınır. Belə ki, bu hüquq sahələrinə mülki, ekologiya və inzibati hüququ aid etmək olar.

Maliyyə hüququnun nizama saldığı ictimai münasibətlərin bir növü kimi dövlət kreditinin anlayışı, mahiyyəti və formalarını təhlil etməklə biz, dövlət kreditinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında tutduğu rolunu müəyyən etmiş olduq. Belə ki, dövlət kreditinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında tutduğu rol, onun həm dövlət, həm müəssisə və təşkilatlar, həm də əhali üçün əhəmiyyəti ilə ifadə olunur.

Eləcə də sığorta işinin hüquqi əsaslarını təhlil etməklə, ölkə iqtisadiyyatının sığorta işində bir sıra problemlərinin olması qənaətinə gəldik. Bu problemlərdən biri ölkə iqtisadiyyatına dəyən zərərlərin kompensasiyasıdır. Ölkə iqtisadiyyatındakı risklərin əksər hissəsi ya heç nə ilə təmin olunmur, ya da cüzi şəkildə təmin olunur. Bundan başqa, sığorta mədəniyyətinin və sığorta ənənələrinin mövcud olmaması bəhanələri inandırıcı deyildir. Əsas səbəb

sığortaya olan iqtisadi marağın və təsərrüfat dövriyyəsinə tənzimləyən normal hüquqi bazanın olmaması ilə əlaqədardır. Sığorta təşkilatının respublika ərazisi üzrə qeyri-mütənasib yerləşməsi də sığorta bazarı üçün problemlərdən birinə çevrilmişdir. Sığorta kompaniyalarının əksəriyyəti maliyyə-sənaye mərkəzi olan Bakı şəhərində cəmləşmişdir. Lakin bütün bu problemlərə baxmayaraq, elmi cəhətdən düzgün əsaslandırılmış sığorta siyasəti nəticəsində milli sığorta bazarının gələcək perspektivli inkişafını təmin etmək mümkündür.